

بررسی تشابه بانک بذر خاک و پوشش سطحی زمین برای شناخت پتانسیل‌های بانک بذر در مراتع نیمه‌استپی استان چهار محال و بختیاری

معصومه آقابابایی طاقانکی^۱، اسماعیل اسدی^{۲*}، پژمان طهماسبی^۳ و حمزه علی شیر مردی^۴

تاریخ دریافت: ۹۲/۰۳/۱۵ – تاریخ پذیرش: ۹۲/۱۱/۲۰

چکیده

ذخیره بذور موجود در خاک بخش مهمی از تنوع گونه‌ای را شامل می‌شود که آگاهی از این منبع گونه‌ای و تغییرات آن می‌تواند در حفاظت، احیا و مدیریت اکوسیستم‌های مرتعدی کاربرد داشته باشد. این تحقیق در نظر دارد تا قابلیت داده‌های بانک بذر خاک در تشریح جوامع گیاهی مراتع نیمه استپی کرسنک را بررسی کند. برای این منظور در زمستان ۱۳۹۰ مناطق کلیدی موجود در مراحل مختلف توالی (شخم و رها سازی شده ۳-۵ سال، ۱۰-۱۵ سال، بیشتر از ۲۵ سال و شاهد) انتخاب و نمونه‌های خاک از دو عمق ۰-۵ و ۱۰-۱۵ سانتی‌متری به روش تصادفی-سیستماتیک برداشت و برای جوانه‌زنی بذور، به گلخانه منتقل شد. همچنین بررسی و ثبت پوشش گونه‌های گیاهی در خداداد ماه سال ۱۳۹۱ به روش تخمین انجام شد. با بهره‌گیری از تجزیه و تحلیل گونه‌های شاخص (ISA) به تعیین گونه‌های شاخص هر یک از مراحل توالی در بانک بذر و پوشش سطحی زمین پرداخته و برای تفکیک گروه گونه‌های هر یک از مراحل توالی از تجزیه تطبیقی قوس‌گیری شده (DCA) استفاده شد. نتایج نشان داد که تشابه بانک بذر با پوشش سطح زمین برای مراحل اولیه توالی ۱۸/۷ درصد و مراحل انتهایی توالی ۹/۲۶ درصد است. نتایج تجزیه تطبیقی قوس‌گیری شده نشان داد که داده‌های پوشش گیاهی روزمنی برای هر یک از مراحل توالی منجر به شکل‌گیری گروه‌هایی با قابلیت تفکیک بالا نسبت به داده‌های بانک بذر خاک می‌شود و ترکیب پوشش گیاهی بانک بذر خاک به دلیل اینکه اغلب از گونه‌های مراحل اولیه توالی می‌باشند، کیفیت رویشگاه را با دقت قابل قبولی ارائه نداد و معرف پوشش گیاهی سرپا نمی‌باشد.

واژه‌های کلیدی: توالی، بانک بذر خاک، پوشش گیاهی رو زمینی، تجزیه و تحلیل گونه‌های شاخص، کرسنک.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مرتعداری دانشگاه شهرکرد

۲- دانشیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد

*: نویسنده مسئول: Asadi-es@agr.sku.ac.ir

۳- استادیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد

۴- مری دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه شهرکرد

یکسان بود. به هر حال از آنجا که اطلاعات بانک بذر خاک و پوشش گیاهی باقیمانده در سایت‌های تخریب شده می‌تواند برای هدایت فعالیت‌های احیایی در همان اکوسیستم استفاده شود، شناخت آنها و بررسی رابطه بین این دو عامل بسیار مهم است (۱۰). تامپسون و گریم^۴ (۱۹۷۹) اعتقاد دارند اگر چه ترکیب گونه‌ای بانک بذر خاک و پوشش گیاهی رو زمینی هر رویشگاه در ارتباط با یکدیگر می‌باشد، ولی همواره ممکن است که برخی از گونه‌های گیاهی فقط در یک بخش حضور یافته و در بخش دیگر حضور نیابند، بنابراین درجه همانندی یا تشابه فلورستیک بانک بذر خاک با پوشش گیاهی رو زمینی متناظر آن در اغلب رویشگاه‌های طبیعی کم بوده است. خصوصیات بانک بذر خاک در سطح یک رویشگاه مانند خصوصیات پوشش گیاهی رو زمینی آن، تحت تأثیر عوامل محیطی آن از قبیل خصوصیات فیزیکی-شیمیایی خاک، خصوصیات فیزیوگرافی (ارتفاع از سطح دریا، شیب و جهت دامنه که دما و رطوبت محیط را تحت کنترل خود دارند) و عوامل زیستی آن (جمعیت بذر خواران و عوامل بیماریزا) قرار دارند، بنابراین ترکیب گیاهی و اندازه بانک بذر خاک جوامع گیاهی مختلف یک رویشگاه همانند ترکیب و وفور پوشش گیاهی رو زمینی آنها متفاوت می‌باشد (۲). مراحل جانشینی پوشش گیاهی، اینکه در مراحل اولیه یا انتهای توالی باشد، یکی دیگر از عواملی است که بر روی ویژگی‌های بانک بذر خاک (تراکم و تشابه با پوشش سطح زمین)، تأثیر می‌گذارد. اگر ترکیب جوامع گیاهی در طی زمان تغییر کند بذرهای گیاهان مراحل قبلی را می‌توان در خاک مشاهده نمود. به عبارت دیگر با سیر توالی گیاهی از مراحل ابتدایی به سمت اوج بذور گیاهان در خاک دفن شده و در شرایطی که پوشش گیاهی در مراحل انتهای توالی است می‌توان بذور گونه‌های مراحل قبلی را مشاهده کرد (۱۵). ریدن و بورگی گارد^۵ (۱۹۹۸) با مطالعه بانک بذر یک جامعه گیاهی که مراحل اولیه توالی خود را در سال‌های ۱۸۸۲ شروع کرد، نتایج زیر را به دست آورد. وی در ابتداء از هر نقطه نمونه برداری، دو افق

مقدمه

بذر یک بخش مهم از فرآیندهای بازسازی جوامع گیاهی و منبع تنوع برای تمایز زنتیکی و تکامل گیاهان در اکوسیستم‌های مختلف است (۶). بانک بذر خاک پشتونه سرمایه یک اکوسیستم است و مطالعه آن امکان مقایسه پوشش گیاهی رو زمینی و بانک بذر خاک را برای اعمال مدیریت‌های مختلف فراهم می‌سازد (۹). بانک بذر خاک نقش مهمی در روند جانشینی جوامع گیاهی و حفاظت از آنها دارد (۷). میجور و پایوت^۱ (۱۹۶۶) اظهار داشتند که بانک بذر بخشی از فلور یک منطقه است که با کمک آن می‌توان جامعه گیاهی را تعیین کرد، هر چند این امر به آسانی مشهود نباشد. بانک بذر خاک در پویایی و تشریح پوشش سطحی زمین نقش مهمی را بازی می‌کند، اگر چه این نقش از یک سیستم تا سیستم دیگر متفاوت است (۱۸). تاکنون مطالعات متعددی از بانک بذر خاک در تیپ‌های پوشش گیاهی مختلف موجود در سطح کره زمین (از تونдра تا استوا) با هدف شناخت نقش بانک بذر خاک در احیای نواحی مربوطه پس از بروز هرگونه تخریب احتمالی به عمل آمده است. در این ارتباط هدف مشترک اغلب مطالعات بانک بذر خاک مقایسه ترکیب گیاهی بانک بذر خاک با ترکیب گونه‌ای پوشش گیاهی روزگاری و شناسایی قابلیت بذور مدفون خاک یک رویشگاه گزارش بازیابی تنوع زیستی جوامع گیاهی آن رویشگاه گزارش شده است. در واقع شباهت بالای پوشش و بانک بذر خاک به ما کمک می‌کند با ارزیابی یکی دیگری را تخمین زد. چادیفتو^۲ و همکاران (۲۰۰۹) در مطالعه خود در جنگلهای مدیترانه‌ای بیان داشتند که شباهت بین بانک بذر خاک و پوشش گیاهی در بالای سطح زمین با افزایش چرا کاهش پیدا کرده است. ولی با این حال با اعمال مدیریت می‌توان از آن برای احیای مناطق کمک گرفت. اوزلسان و پارلک^۳ (۲۰۱۱) در بررسی خود بر روی ۶ منطقه در ترکیه دریافتند که بانک بذر و پوشش گیاهی در بالای سطح زمین در مراتع چرا شده، قرق، مراتع ساحلی، چراگاه بذر پاشی شده، شوره‌زارها شباهت کمی دارند، ولی در مراتع مصنوعی تشابه بانک بذر و پوشش سطحی

4- Thompson & Grime

5- Rydin & Borggea

1- Major & Pyott

2- Chaideftou

3- Ozaslan parlak

و رسته‌بندی، تیپ گیاهی مراتع نیمه استپی کرسنک را به تفکیک برا ساس دادهای ترکیب گیاهی بانک بذر خاک و پوشش گیاهی رو زمینی به عمل آورده و قابلیت دادهای بانک بذر خاک در تشریح جوامع گیاهی مرتعی را بررسی کند.

مواد و روش‌ها

معرفی منطقه مورد مطالعه: این تحقیق در مراتع نیمه‌استپی کرسنک در استان چهار محال و بختیاری انجام گرفته است. این مراتع در مختصات جغرافیایی "۱۹° ۳۰' ۳۲" تا "۳۳° ۳۲' عرض شمالی و "۰۴° ۲۶' ۵۰" طول شرقی در شمال شرقی استان چهار محال و بختیاری قرار دارند. از نظر تقسیمات کشوری، این محدوده در بخش غربی شهرستان شهرکرد و در فاصله ۶۷ کیلومتری مرکز استان (شهرکرد) واقع است. متوسط ارتفاع منطقه ۲۵۷۴ متر از سطح دریا و اقلیم منطقه نیمه مرطوب فراسرده است (۴). میانگین درجه حرارت و بارندگی سالانه این منطقه به ترتیب ۹/۹۱ درجه سانتی‌گراد و ۵۶۰ میلی‌متر است. هر ساله بخش‌هایی از این منطقه به لحاظ برخورداری از شرایط محیطی خاص و اغلب به شکل غیرقانونی زیر کشت دیم قرار می‌گیرد که متأسفانه شخم و انجام عملیات کشاورزی نامناسب، انجام کشت را در سال‌های آتی محدود می‌سازد، بنابراین اغلب دامنه‌های در دسترسی بیشتر، تحت شخم و شیار قرار گرفته و به دلیل بازدهی پایین در سال‌های بعد رها شده‌اند، لذا وجود زمین‌هایی با توالی‌های مختلف (شخم و زمان رهاسازی مختلف)، ۳-۵ سال، ۱۵-۲۰ سال و بیشتر از ۲۵ سال در این منطقه، انجام این مطالعه را ممکن ساخته است (۴).

روش تحقیق

- **نمونه‌برداری بانک بذر خاک:** برای نمونه گیری بانک بذر خاک با توالی‌های مختلف، ابتدا ضرورت داشت قطعاتی که دارای توالی‌های مختلف بودند شناسایی گرددند. لذا یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر روی روند توالی در این منطقه، شخم و تبدیل اراضی مرتعی به اراضی زراعی است که به عنوان مبنای کار ما برای انتخاب قطعات

سطحی و عمقی را از هم جدا نمود و بانک بذر هر عمق را به همراه پوشش گیاهی در سال‌های ۱۸۸۶، ۱۹۸۵ و ۱۹۹۳ مقایسه کرد. وی نشان داد که بانک بذر سطحی شباهت بیشتری به پوشش گیاهی حال حاضر جامعه دارد در صورتی که بانک بذر عمقی شباهت کمتری به پوشش گیاهی حال حاضر جامعه دارد. اغلب گونه‌هایی که بذر-هایشان در افق‌های سطحی بود، متعلق به مراحل میانی و انتهایی توالی بودند که چندساله‌هایی با بذرهای سنگین و عمر کم را شامل می‌شدند. در عوض بذوری که در افق پایینی از خاک حضور داشتند، گونه‌هایی را شامل می‌شدند که متعلق به مرحله اولیه توالی بودند. بوسیلت و هرمی^۱ (۲۰۰۴) به مطالعه بانک بذر علفزارهای شنی با توالی ۵ تا ۵۵ ساله پرداختند و به این نتیجه رسیدند که هم تراکم بذر و هم غنای گونه‌ای بانک بذر در مراحل اولیه توالی (علفزارهای شنی جوان‌تر) بسیار کم ولی در مراحل انتهایی توالی (علفزارهای شنی مسن‌تر) افزایش پیدا می‌کند. همچنین تشابه بین بانک بذر خاک و پوشش سطحی زمین در اعماق ۵-۰ سانتی‌متری زمین با افزایش مراحل توالی، افزایش یافت، در حالی که در اعماق پایین‌تر تأثیر مراحل توالی معنی دار نبود. همچنین بیان کردند که گونه‌های موجود در علفزارهای شنی لازم است بذرهای پایداری تولید کنند تا وقتی گونه‌ها در پوشش سطحی زمین از بین رفتند بتوانند از طریق بانک بذر دوباره استقرار پیدا کنند. مهمترین عامل توالی اولیه که می‌تواند بر روی تراکم، تنوع و تشابه بانک بذر خاک با پوشش سطحی زمین اثر گذار باشد، شخم اراضی مرتعی و تبدیل آنها به اراضی زراعی و سپس رهاسازی این اراضی می‌باشد که باعث تغییر جهت توالی گیاهی و تغییر در فراوانی گونه‌های کلیدی می‌شود. از آنجایی که اطلاعات بانک بذر خاک در چنین سایت‌های تخریب یافته می‌تواند برای هدایت فعالیت‌های احیاء در همان اکوسیستم استفاده شود، شناخت آن بسیار با اهمیت است. بر این اساس تحقیق حاضر با طرح این سؤال شکل گرفت که آیا جوامع گیاهی یک منطقه بر اساس خصوصیات بانک بذر خاک آن تشریح می‌شود یا خیر؟ این تحقیق در نظر دارد تا بهره‌گیری از تحلیل‌های آماری چندمتغیره، طبقه‌بندی

۱- Bossuyt & Hermy

روی لایه نازکی از ماسه استریل شده (ضخامت ۳ سانتی‌متری که لایه جاذب آب از پایین می‌باشد) به گونه‌ای پخش شدند تا ضخامت آنها بیشتر از ۳ سانتی‌متر نباشد تا کلیه بذور در معرض نور و هوا قرار گرفته و از شانس بالای جوانه‌زنی برخوردار باشند (۱۷). همچنین در داخل گلخانه جابجایی گلدان‌ها به صورت هر دو هفته یک بار به عمل می‌آمد تا با حذف اثر احتمالی محل استقرار گلدان‌ها بر جوانه‌زنی بذور، شرایط هرچه همگن و یکنواخت‌تر برای نمونه‌ها فراهم آمده و تفسیر تغییرات موجود در بانک بذر خاک فقط بر اساس محتويات بذور آنها به عمل آید. ثبت و شمارش نهال‌های سبز شده هر گلدان روزانه به مدت ۶ ماه تا زمانی که دیگر گونه جدیدی سبز نشد انجام گردید. گونه‌ها پس از ثبت و شمارش از سطح گلدان خارج شده تا محیط برای رویش بذور دیگر بیشتر فراهم باشد. البته در صورت میسر نبودن شناسایی برخی از گونه‌ها در مراحل اولیه رویش، پس از کددھی آنها را تا زمان رشد کامل و در صورت لزوم حتی تا مرحله گل‌دهی و امکان شناسایی دقیق در حد گونه نگهداری می‌شد. در محیط گلخانه همچنین تعدادی گلدانی که فقط حاوی ذرات ماسه استریل بودند به عنوان نمونه‌های شاهد کشت شدند. بررسی گلدان‌های کنترل برای اطمینان خاطر از وضعیت استریل (عاری از بذر) ذرات ماسه بوده است تا در صورت مشاهده رویش گونه‌ای در داخل گلدان‌های شاهد، حذف آن گونه از گلدان‌های بانک بذر خاک به عمل آید. بدین ترتیب علاوه بر فراهم ساختن محیط بسته گلخانه به منظور جلوگیری از انتشار بذور گونه‌های مهاجم با کشت گلدان‌های کنترل، احتمال حضور گونه‌های مهاجم در نتایج بانک بذر به حداقل رسید (۱۸).

- اندازه‌گیری پوشش سطحی زمین: محل پلات‌ها در مرحله برداشت محل نمونه‌های خاک با دستگاه GPS مشخص شد و در نهایت بررسی و ثبت پوشش گونه‌های گیاهی در هر پلات در خرداد ماه ۱۳۹۱ زمانی که فصل رشد غالب گونه‌ها بود، به روش تخمین انجام شد.

تجزیه و تحلیل آماری: تشابه پوشش سطحی خاک با بانک بذر در مراحل مختلف توالی به وسیله شاخص تشابه

با توالی‌های مختلف قرار گرفت. بر این اساس با توجه به اطلاعات موجود از منطقه و نیز مشورت با دامداران و کشاورزان محلی، سه قطعه با توالی‌های مختلف (شخم و زمان رهاسازی مختلف) ۳-۵ سال، ۱۰-۱۵ سال و بیشتر از ۲۵ سال در منطقه شناسایی شد. همچنین به منظور انجام مقایسات، یک منطقه شاهد که هیچ‌گونه عملیات تأثیر گذار بر روند توالی انجام نشده بود نیز در مجاورت مناطق مورد بررسی انتخاب گردید. سپس از هر کدام از دستجات قطعات (۳-۵ سال، ۱۰-۱۵ سال و بیشتر از ۲۵ سال) ۶ قطعه (تکرار) به صورت انحصاری انتخاب شد. سپس کار نمونه‌برداری بانک بذر خاک در اسفند ماه یعنی پس از سپری شدن دوره سرما جهت شکسته شدن خواب بذر و همچنین قبل از رویش سال جدید به شرح ذیل آغاز شد.

در هر یک از این قطعات با استفاده از ترانسکت ۱۰۰ متری، پلات‌هایی به ابعاد ۲*۲ با فواصل تقریبی ۲۰ متر از یکدیگر مشخص شد. سپس در داخل پلات‌ها از طریق آگر استوانه‌ای به شعاع ۱۰ سانتی‌متر، نمونه‌های خاک همراه با بذور مدفون شده، از دو لایه سطحی (۰-۵) و لایه عمقی (۵-۱۰) سانتی‌متری خاک برداشت شد. سپس این روش نمونه گیری خاک برای سایر مناطق نیز به شرح فوق انجام گرفت. بنابراین مجموعه تعداد پلات‌هایی مورد استفاده در کلیه قطعات مورد مطالعه، بالغ بر ۱۲۰ عدد پلات بود. نمونه‌های مربوط به لایه‌های هر قطعه با توالی‌های مختلف از هر ۵ پلات را با هم مخلوط نموده یعنی در پایان نمونه‌برداری صحرایی از هر قطعه دو نمونه خاک (لایه سطحی و لایه عمقی خاک) به دست آمد که در مجموع ۴۸ نمونه خاک (۲۴ نمونه برای هر عمق) از کل منطقه نمونه برداری به عمل آمد. سپس نمونه‌های خاک در کیسه‌های پلاستیکی ریخته شد و پس از برچسب‌گذاری به گلخانه منتقل و به روش کشت گلخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفت.

- روش کشت گلخانه‌ای: در این روش، نمونه‌های بانک بذر در محیط گلخانه‌ای با شرایط دمایی ۱۸ تا ۲۵ درجه سانتی‌گراد و رطوبت کافی در داخل گلدان‌های پلاستیکی که در زیر دارای چند سوراخ ریز به منظور جذب آب بودند کشت داده شدند. در داخل هر گلدان، نمونه‌های خاک بر

نتایج

تشابه بانک بذر و پوشش روی سطح زمین: شاخص تشابه سورنسون بین پوشش سطحی و بانک بذر در مراحل مختلف توالی، برای مراحل اولیه توالی $18/7$ درصد و برای مراحل انتهای توالی و کلیماکس $9/26$ درصد به دست آمد. مقایسه این تشابه بین مراحل مختلف توالی بیانگر اختلاف معنی‌دار بین آنها بود ($\text{sig} = .0$ و $t=3/6$) (شکل ۱).

مقایسه اشکال زیستی بین بانک بذر خاک و پوشش سطحی زمین: مقایسه اشکال زیستی مشخص کرد که فقط همی‌کریپتوفیت‌ها و تروفیت‌ها در سطوح یک و ۵ درصد اختلاف معنی‌دار بین بانک بذر خاک و پوشش سطح زمین وجود دارد (جدول ۱). در بانک بذر خاک تروفیت‌ها در مراحل اولیه و میانی توالی بیشترین نسبت فراوانی نسبی را دارند و در پوشش سطح زمین همی‌کریپتوفیت‌ها در مراحل انتهای توالی و کلیماکس بیشترین درصد فراوانی نسبی را به خود اختصاص داده‌اند (شکل ۲).

DCA: رسته‌بندی جوامع گیاهی با استفاده از روش DCA نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل DCA که به صورت دیاگرام دو بعدی به تفکیک برای جوامع گیاهی روزمنی (شکل ۳) و زیرزمینی (شکل ۴) به نمایش در آمد است. برای جوامع گیاهی روزمنی تفکیک چهار منطقه مورد مطالعه را روی اولین محور رسته‌بندی به وضوح نمایان است. این در حالی است که جوامع گیاهی بانک بذر خاک با یکدیگر همپوشانی داشته و طبقات متمایزی از یکدیگر را ارائه نمی‌دهند.

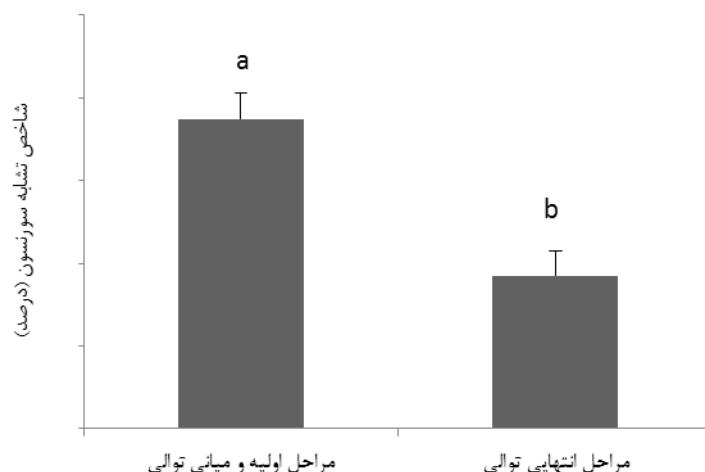
تحلیل گونه‌های شاخص (ISA): در جوامع گیاهی: با انجام این آنالیز، از میان ۷۹ گونه مربوط به جوامع گیاهی رو زمینی در مراحل مختلف توالی، مقادیر شاخص تعداد ۳۵ گونه معنی‌دار شده است. این در حالی است که مقادیر شاخص هیچ یک از ۴۷ گونه مربوط به جوامع گیاهی بانک بذر خاک معنی‌دار نبود. نتایج به دست آمده از آنالیز گونه‌های شاخص جوامع گیاهی روزمنی نشان داده است

سورنسون به صورت جداگانه برای هر پلات محاسبه شد. آزمون t جفتی برای مقایسه این دو تشابه استفاده شد. برای مقایسه بانک بذر خاک با پوشش سطحی، درصد پوشش تمامی گونه‌ها در هر پلات به صورت جداگانه به درصد نسبی تبدیل شد و این کار برای تمامی گونه‌های هر پلات موجود در بانک بذر صورت گرفت و تراکم بذرها به درصد نسبی تبدیل شد. برای مقایسه و بررسی معنی‌داری اشکال رویشی در بانک بذر و پوشش سطحی زمین از تجزیه واریانس خطی عمومی^۱ استفاده شد که در آن زمان رهاسازی (توالی) و عمق به عنوان متغیرهای مستقل و اشکال رویشی به عنوان متغیر وابسته انجام گرفت. با بهره‌گیری از تجزیه و تحلیل گونه‌های شاخص (ISA) به تعیین گونه‌های شاخص هر یک از مراحل توالی در بانک بذر و پوشش سطحی زمین پرداخته و برای تفکیک گروه گونه‌های هر یک از مراحل توالی از آنالیز تحلیلی تطبیقی قوس‌گیری شده (DCA) استفاده شد که به عنوان مهمترین روش رسته‌بندی غیرمستقیم پوشش گیاهی برای بررسی تغییرات ترکیب گیاهی و جداسازی گونه‌های شاخص مراحل مختلف توالی کاربرد دارد. البته قبل از انجام روش‌های رسته‌بندی، استاندارد کردن داده‌های ترکیب گیاهی هر دو سری ماتریس پوشش گیاهی رو زمینی و بانک بذر خاک به منظور حذف اثر اریب در جهت گونه‌هایی که دارای بیشترین واریانس هستند به عمل آمد. سپس از تحلیل گونه‌های شاخص برای تعیین گونه‌های شاخص هر یک از مراحل توالی استفاده شد. در شرایطی که محقق به دنبال بررسی حضور گونه‌ها در دو یا چند گروه است و همچنین به دنبال بررسی تعلق یک گونه به یک گروه خاص به شکل انحصاری است از این روش استفاده می‌شود که در هیچکدام از روش‌های رسته‌بندی موجود نیست (۱۴). کلیه مراحل اجرای تجزیه و تحلیل گونه‌های شاخص و نیز تجزیه تطبیقی قوس‌گیری شده با استفاده از نرم‌افزار PC-ORD4 انجام شد.

۱- General Linear Model

مقایسه ترکیب پوشش گیاهی روزمنی و بانک بذر خاک: در مجموع ۱۰۷ گونه در منطقه کرسنک شناسایی شد که ۱۹ گونه بین بانک بذر و پوشش سطحی مشترک و ۲۸ گونه فقط در بانک بذر خاک و ۶۰ گونه فقط در پوشش سطحی زمین حضور داشتند (جدول ۳).

که برای هر مرحله زمانی از لحاظ رهاسازی و توالی می‌توان گونه‌های شاخص را معرفی کرد. طوری که برای منطقه شاهد ۱۰ گونه شاخص، منطقه با توالی ۳-۵ سال ۷ گونه شاخص، توالی ۱۰-۱۵ سال ۸ گونه شاخص و منطقه دارای توالی بیشتر از ۲۵ سال دارای ۱۰ گونه شاخص معنی‌دار شده است (جدول ۲).

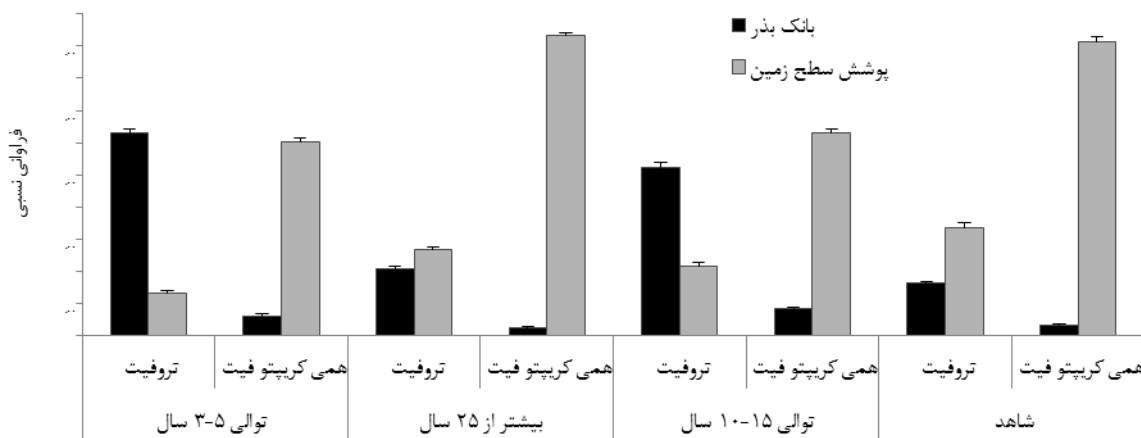

شکل ۱- تغییرات تشابه بانک بذر خاک با پوشش روی سطح زمین در مراحل مختلف توالی
*: حروف کوچک نشان دهنده اختلاف تشابه بانک بذر خاک با پوشش روی سطح زمین در مراحل مختلف توالی است.

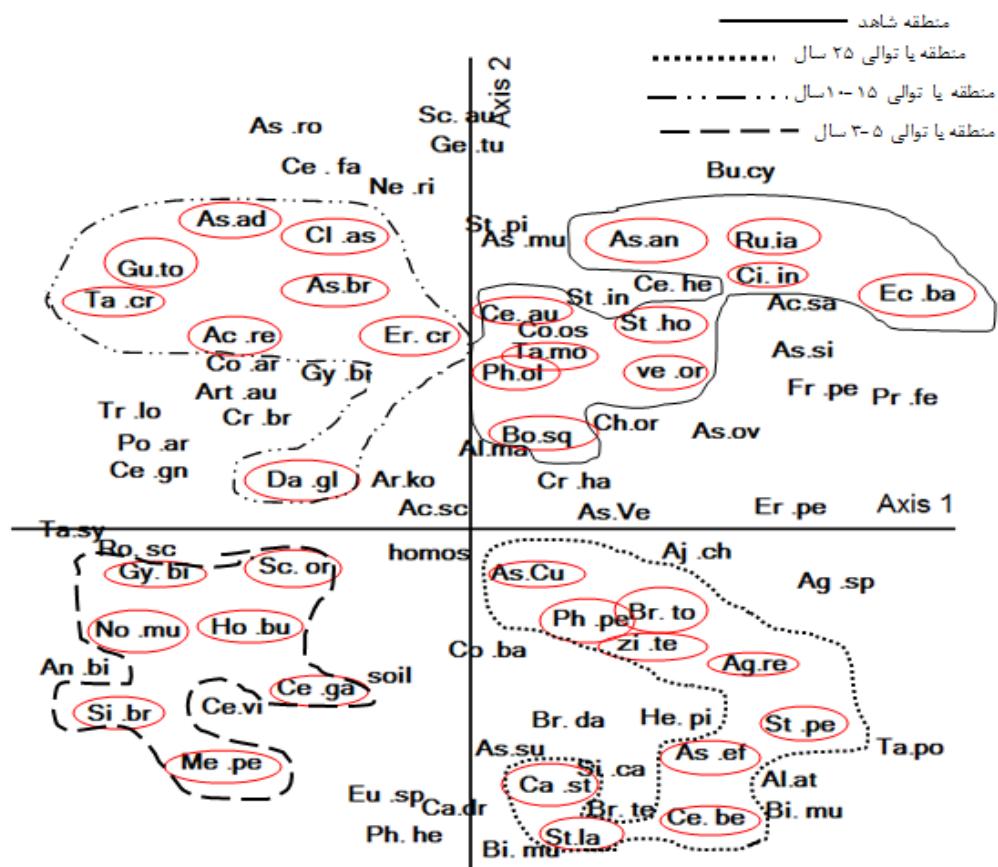
جدول ۱- مقایسه اشکال زیستی پوشش روی سطح زمین با بانک بذر خاک

بانک بذر	پوشش سطح زمین	t
ژئوفیت	ژئوفیت	-۰/۱۵۴ ns
همی‌کریپتووفیت	همی‌کریپتووفیت	۱۳/۸۸۸*
ترووفیت	ترووفیت	-۳/۵۸۸**
کاموفیت	کاموفیت	۰/۸۴۷ ns

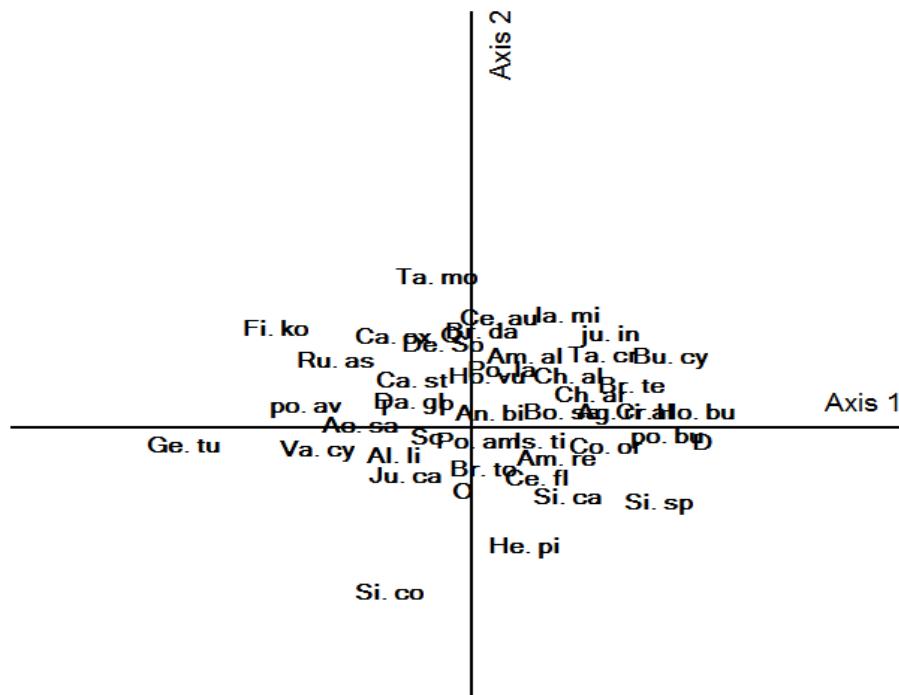
**: اختلاف معنی‌دار در سطح یک درصد، *: اختلاف معنی‌دار در سطح پنج درصد و ns: عدم وجود اختلاف معنی‌دار

شکل ۲- مقایسه درصد فراوانی نسبی اشکال زیستی بین بانک بذر و پوشش سطحی زمین

شکل ۳- نمودار رسته‌بندی بر اساس ترکیب پوشش گیاهی رو زمینی گونه‌های گیاهی در مراحل مختلف تولی

شکل ۴- نمودار رسته‌بندی بر اساس ترکیب گیاهی بانک بذر خاک در مراحل مختلف توالی

جدول ۲- نتایج تحلیل گونه‌های شاخص در جوامع گیاهی روزمنی

P	کد گروه مراحل توالی	گونه	P	کد گروه مراحل توالی	گونه
·/..۹*	۳	<i>Astragalus ascendens</i> Boiss. & Hausskn	·/..۵*	۱	<i>Centaurea Aucheri</i> (DC.) Wagenitz
·/..۲*	۳	<i>Astragalus brachystachys</i> .	·/..۹*	۱	<i>Cichorium intybus</i> L.
·/..۴۱*	۳	<i>Clypeola aspera</i> (Grauer)Turrill	·/..۴*	۱	<i>Stipa hohenackeriana</i> Trin.&Pupr.
·/..۴۹*	۳	<i>Dactylis glomerata</i> L	·/..۷*	۱	<i>Boissiera squarrosa</i> .
·/..۴*	۳	<i>Eryngium Billardieri</i> F.Delarocche	·/..۱۷*	۱	<i>Phlomis olivieri</i> Benth.
·/..۸*	۳	<i>Gundelia Tournefortii</i> L	·/..۴۷*	۱	<i>Angustiflorus Astragalus</i>
·/..۳۸*	۳	<i>Taraxacum syriacum</i> Boiss	·/..۴۷*	۱	<i>Echinops leiopolyceras</i> Bornm
·/..۷*	۳	<i>Cirsium arvense</i> (L.)Scop	·/..۱*	۱	<i>Taraxacum montanum</i> (C.A.Mey.)DC
·/..۲*	۴	<i>Agropyrum repens</i> (L.) P. Beauv	·/..۰۱*	۱	<i>Veronica orientalis</i> MILL
·/..۱۱*	۴	<i>Astragalus curvirosteris</i>	·/..۳۹*	۱	<i>Rochelia disperma</i> (L.F.)C.Koch
·/..۱*	۴	<i>Astragalus effusus</i> Bunge	·/..۴۴*	۲	<i>Cerastium inflatum</i> Link ex Desf
·/..۱*	۴	<i>Phlomis persica</i> Boiss	·/..۴۳*	۲	<i>Gypsophila bicolor</i> (Freyn & Sint.) Grossh
·/..۴*	۴	<i>Carex stenophylla</i> (V.Krecz.)Egor.	·/..۰۱*	۲	<i>Hordeum bulbosum</i> L
·/..۲*	۴	<i>Bromus tomentellus</i> Boiss	·/..۰۶*	۲	<i>Melica persica</i> Kunth.
·/..۳۸*	۴	<i>Stachys pilifera</i> Benth	·/..۰۷*	۲	<i>Cirsium bracteosum</i> DC
·/..۳*	۴	<i>Stachys lavandulifolia</i> Vahl,symb	·/..۰۷*	۲	<i>Noaea mucronata</i> (Forsk.) Aschers et Sch
·/..۴*	۴	<i>Centaurea Behen</i> L.	·/..۰۱۲*	۲	<i>Scariola orientalis</i> (Boiss.)Sojak
·/..۳۶*	۴	<i>Ziziphora Tenuir</i> L.			

علامت* در مقابل هر گونه به معنی شاخص بودن آن گونه برای هر مرحله از توالی مورد نظر می‌باشد (گونه‌هایی با ارزش عددی P کوچکتر از ۰/۰۵ گونه شاخص شناخته می‌شوند). کد گروه ۱ مربوط به منطقه شاهد، کد گروه ۲ توالی ۳-۵ سال، کد گروه ۳ توالی ۱۰-۱۵ سال و کد گروه ۴ توالی بیشتر از ۲۵ سال است.

جدول ۳- میانگین فراوانی نسبی تراکم بذرها در اعماق مختلف خاک برای گونه‌های مشترک بین پوشش سطحی زمین و بانک بذر خاک

نام گونه	خانواده	اشکال رویشی	اشکال زیستی	پوشش (درصد)	سانتی‌متر ۵-۰	پوشش (درصد)
<i>Achillea wilhelmsii</i> C.Koch.	Compositae	پهن برگ علفی گندمی چند ساله	He	۰/۱۳۰	۰/۰۸۶	۰/۳۷۵
<i>Agropyrum repens</i> (L.) P. Beauv	Gramineae	پهن برگ ساله	He	۱	۰/۱۷۳	۲/۷
<i>Amaranthus albus</i> L.	Amaranthaceae	یکساله	Th	۰	۰/۳۹۱	۱/۳۹
<i>Anemone biflora</i> DC	Ranunculaceae	پهن برگ علفی	Ge	۱/۳۴۷	۰/۱۳۰	۰/۱۲۵
<i>Boissiera squarrosa</i>	Gramineae	گندمی یکساله	Th	۰/۲۶۰	۰/۳۹۱	۱/۵۰
<i>Bromus Danthoniae</i> Trin	Gramineae	گندمی یکساله	Th	۰/۱۳۰	۰/۵۶	۰/۶۴۱
<i>Bromus tectorum</i> L	Gramineae	گندمی چند ساله	Th	۰	۰/۲۱۷	۰/۸۷۵
<i>Bromus tomentellus</i> Boiss	Gramineae	ساله	He	۰/۰۵۵	۰	۲/۳۴۱
<i>Bunium cylindricum</i> (Boiss. & Hohen) Drude.	Umbelliferae	پهن برگ علفی	Ge	۰/۱۷۳	۰	۰/۲
<i>Carex stenophylla</i> (V.Krecz.)Egor	Cyperaceae	شبه گراس	He	۰/۰۴۳	۰/۲۱	۰/۹۵
<i>Centaurea Aucheri</i> (DC.)Wagenitz. <i>subsp.Aucherii</i>	Compositae	پهن برگ علفی	He	۰/۱۳۰	۰/۳۰۴	۱/۴۱۶
<i>Ceratocephalus falcata</i> (L.)Pers	Ranunculaceae	پهن برگ یکساله	Th	۰/۴۷۸	۰/۷۳۹	۰/۲۰
<i>Chardinia orientalis</i> .	Compositae	پهن برگ	He	۱/۰۵۲۱	۱/۸۶	۳/۰۷۵
<i>Dactylis glomerata</i> L.	Gramineae	چندساله	He	۰/۸۲۶	۰/۱۳	۱/۰۸۳
<i>Geranium tuberosum</i> L.	Geraniaceae	پهن برگ علفی	Ge	۰/۳۹۱	۰	۰/۱۵۸
<i>Heteranthelium piliferum</i>	Gramineae	گندمی یکساله	Th	۰/۹۵۶	۱/۵۶	۰/۷۰۸
<i>Hordeum bulbosum</i> L	Gramineae	گندمی چند ساله	Ge	۰/۶۰۸	۰/۰۸۶	۰/۹۴۱
<i>Taeniatherum crinitum</i> (Schreb.)	Gramineae	ساله	Th	۰/۰۸۶	۰/۶۰	۰/۳۳
<i>Taraxacum montanum</i> (C.A.Mey.)DC	Compositae	پهن برگ علفی	He	۰/۰۵۲	۰/۴۳	۰/۲۷۵

بانک بذر خاک مشاهده شدند. این گونه‌ها به احتمال زیاد گونه‌هایی هستند که می‌توانند بانک بذر دادوام در خاک تشکیل دهند (۱)، اما شرایط برای جوانهزنی و رویش آنها در پوشش گیاهی فراهم نیستند. در نتیجه در پوشش گیاهی مشاهده نمی‌شوند. در واقع فقط ۲۸ گونه در بانک بذر و ۶۰ گونه در پوشش زمین حضور داشتند. عدم حضور ۲۲ درصد از ترکیب گونه‌ای بانک بذر خاک در پوشش گیاهی رو زمینی و نیز حضور نیافتن ۴۷ درصد از ترکیب گیاهی کنونی در بانک بذر خاک، پایین بودن میزان تشابه گونه‌ای بانک بذر خاک با پوشش گیاهی روز مینی را دلالت می‌کند. این تشابه پایین را می‌توان به زمان نمونه‌گیری پوشش گیاهی و بانک بذر، راهبردهای تولید مثل گیاهان،

بحث و نتیجه‌گیری

گونه‌های موجود در پوشش سطحی و بانک بذر خاک را با توجه به حضور و عدم حضورشان در هر کدام از آنها به سه گروه تقسیم شدند. نخست گونه‌هایی که تنها در پوشش گیاهی حضور داشتند. این گونه‌ها به احتمال زیاد دارای بانک بذر کم دوام بوده علاوه بر این ممکن است در شرایط گلخانه‌ای بذر برخی از این گونه‌ها به جوانهزنی قادر نباشند (۱ و ۱۳). در نتیجه در بانک بذر خاک مشاهده نشدند. گروه دوم گونه‌های مشترک بین پوشش گیاهی و بانک بذر است. مهمترین دلیل حضور این گونه‌ها در پوشش گیاهی و بانک بذر به واسطه زنده‌مانی طولانی بذر این گونه‌ها در خاک است. گروه سوم گونه‌هایی که تنها در

کرد (۴). از طرفی توزیع پراکنده گونه‌های گیاهی زیرزمینی در نمودار رج‌بندی به گونه‌ای است که گروه‌بندی اجتماع گیاهی میسر نیست.

بررسی نتایج تحلیل گونه‌های شاخص جوامع گیاهی نشان می‌دهد که در جوامع گیاهی زیرزمینی، هیچ گونه‌ای به عنوان شاخص معرفی نگردید، اما در این ارتباط معادل نیمی از ترکیب پوشش گیاهی روزمینی به عنوان گونه شاخص معرفی شدند، به‌طوری‌که در منطقه دارای توالی ۳-۵ سال تعداد ۷ گونه مشاهده شده است. با توجه به اینکه این منطقه دارای کمترین زمان از لحاظ شخم و رهاسازی می‌باشد می‌توان چنین تفسیر کرد که شخم سبب ایجاد تغییرات اساسی در عوامل خاک و از بین بردن گونه‌های موجود در منطقه شده است، اما هنوز مدت زمان کافی برای استقرار مجدد گونه‌های گیاهی وجود ندارد. وجود گیاهانی همچون (*Noea mucronat* (Forsk.) Aschers et Sch. *Eryngium adscendens* Boiss. & Hausskn *Astragalus Billardieri* F.Delaroche) نشان دهنده بهتر شدن وضعیت مرتع در این مرحله از توالی می‌باشد. همچنین گونه‌های موجود در مراحل قبل تا حدودی شرایط را برای حضور گونه‌های این مطلب است که شخم و رها سازی مرتع زمینه را برای حضور این گونه‌های مهاجم فراهم کرده است. در منطقه دارای توالی ۱۰-۱۵ سال تعداد گونه‌ها افزایش یافته به‌طوری‌که از ۷ گونه در مرحله اول به ۸ گونه تغییر یافته است. حضور گونه‌های *Billardieri* F.Delaroche. *Eryngium adscendens* Boiss. & Hausskn *Astragalus* *Billardieri* F.Delaroche. یافته و به تعداد گونه‌های منطقه شاهد یعنی به ۱۰ عدد رسیده است. این مرحله از نظر زمان رهاسازی بیشترین مقدار را داراست و همین زمان طولانی از رهاسازی باعث شده مرتع به نقطه ابتدایی یا مرحله کلیماکس برسد. یعنی بعد از حذف عامل مخرب و مدت زمانی که ممکن است از چند سال تا چند صد سال به طول انجامد مرتع به نقطه اوج و کلیماکس خود نزدیک شده است.

شاخص تشابه سورنسون نشان می‌دهد که تشابه پوشش سطحی زمین با بانک بذر خاک در طول زمان و با

دوام مختلف بذرها، اثرات تخریبی (شخم و رهاسازی اراضی) و حتی ملاحظات نمونه‌گیری نسبت داد. گونه‌هایی که فقط در بانک بذر حضور دارند، دارای بانک بذر دائمی هستند و محققان از این گونه‌ها برای بررسی مدیریت منطقه در گذشته و بررسی شرایط آن در آینده استفاده می‌کنند. پایین‌بودن میزان تشابه گونه‌ای بانک بذر خاک با پوشش گیاهی روزمینی در این تحقیق، مشابه نتایج دیگر مطالعات بانک بذر خاک به‌عمل آمده در سایر نواحی دنیا می‌باشد (۵).

مقایسه نمودارهای دوگانه تحلیل تشخیصی دو سری از جوامع گیاهی رو زمینی و بانک بذر خاک نشان می‌دهد که طبقه‌بندی جوامع گیاهی بر اساس داده‌های پوشش گیاهی رو زمینی منجر به شکل‌گیری گروه‌هایی با قابلیت تفکیک و تمایز بالا نسبت به داده‌های بانک بذر خاک می‌شود. نمودارهای رسته‌بندی DCA نیز این مسئله را تأیید می‌کند. مقایسه نمودار رسته‌بندی ترکیب گیاهی بانک بذر روزمینی با نمودار رسته‌بندی ترکیب گیاهی باعث می‌شود. مکانی مناسب‌تری نسبت به جوامع گیاهی زیرزمینی در فضای محورهای اول و دوم رسته‌بندی برخوردار می‌باشدند. گونه‌های مربوط به هر یک از مراحل توالی با یکدیگر متفاوت بوده و این تفاوت باعث جدایی این مناطق روی محورهای رج‌بندی شده است. به‌طوری‌که محور اول شبیه تغییرات شخم و زمان رهاسازی را نشان می‌دهد و هر چه از طرف راست محور تغییرات به طرف چپ محور حرکت می‌کنیم به ترتیب از مناطق با زمان رهاسازی بیشتر به سمت مناطق با زمان رهاسازی کمتر حرکت می‌کنیم و مناطق قرار گرفته در سمت راست محور دارای زمان رهاسازی بیشتر از لحاظ عامل شخم می‌باشند. همچنین گونه‌های متفاوت و ترکیب گیاهی متفاوت مناطق، باعث جدایی مناطق مورد بررسی شده است. نتایج حاصل از رج‌بندی نشان می‌دهد که احتمالاً دو شبیه تغییرات اصلی (مریبوط به محور اول رج‌بندی) و تغییرات فرعی (محور دوم رج‌بندی) در منطقه موجود است که اولی ناشی از شخم مرانع و دومین محور به احتمال زیاد زمان رهاسازی و تغییرات درون گروهی در جامعه گیاهی است. بر این اساس مناطق مختلف از لحاظ توالی را می‌توان تفکیک

در خاتمه نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ترکیب پوشش گیاهی بانک بذر خاک به دلیل اینکه اغلب از گونه‌های مراحل اولیه توالی یا پیشاهنگ بوده بنابراین طبقه‌بندی آنها، کیفیت رویشگاه را با دقت قابل قبولی ارائه نکرده و نتایج مفیدی را برای درک و فهم رویشگاه ارائه نمی‌دهند. پس نتیجه گیری می‌شود که داده‌های بانک بذر خاک قابلیت تشریح جوامع گیاهی منطقه را ندارند و معرف پوشش گیاهی سرپا نمی‌باشد. باید توجه داشت که عواملی مانند شخم و رها سازی اراضی نیز اثر نامطلوبی بر روی ذخائر بذر خاک دارند و سبب کاهش بذور گیاهان رمغوب چندساله و افزایش بذور یکساله می‌شوند.

گذشت مراحل توالی کاهش یافت. در مراحل ابتدایی توالی که پوشش سطحی زمین ترکیبی از گونه‌های یکساله و پیشتراند. همچنین عمدتاً بانک بذر خاک نیز از همین گونه‌ها تشکیل شده است. طبیعی است که یک تشابه بالاتری بین بانک بذر خاک و پوشش سطح زمین وجود داشته باشد. این در حالی است که در مراحل بعدی و کلیماکس پوشش سطح زمین توسط گونه‌های دیگری جایگزین می‌شود، اما بانک بذر خاک همچنان اغلب ترکیبی از گونه‌های مراحل ابتدایی توالی است که این تفاوت منجر به کاهش تشابه پوشش سطح زمین و بانک بذر خاک می‌شود.

References

- 1- Bossuyt, B. & M. Hermy, 2004. Seed bank assembly follows vegetation succession in dune slacks. *Journal of Vegetation Science*, 15: 449-456.
- 2- Bossuyt, B. & M. Hermy, 2008. Can the seed bank be used for ecological restoration? An overview of seed bank characteristics in European communities. *Journal of Vegetation Science* 19: 875-884.
- 3- Chaideftou, E., C.A. Thanos, A. Kallimanis A. & P. Dimopoulos P. 2009. Seed bank composition and above-ground vegetation in response to grazing in sub-Mediterranean oak forests (NW Greece). *Plant Ecology*, 201(1): 255-265.
- 4- Faal feyzabadi, M., P. Tahmasebi & H. Khedri, 2012. Changes in diversity components of plant community along the gradient of plant succession in semi steppe rangelands of Chaharmahal and Bakhtiari Province. Msc thesis Shahrekord University. (In Persian)
- 5- Godefroid, S., S.H.S. Phatyal & N. Koedam, 2006. Depth distribution and composition of seed banks under different tree layers in a managed temperate forest ecosystem. *Acta oecologica*, 5: 1437-1443.
- 6- Kemp, P.R., 1989. Seed bank and vegetation processes in desert, *Ecology of Soil Seed Banks*. Academic Press, San Diego, 257-282.
- 7- Leckie, S., M. Velland, G. Bell, J. Waterway & M.J. Lechwicz, 2000. The seed bank in an old-growth, temperate deciduous forest. *Canadian Journal of Botany*, 78: 181-192.
- 8- Major, J. & W.T. Pyott, 1966. Buried viable seeds in two California bunchgrass sites and their bearing on the definition of a flora. *Journal of Vegetation*, 13: 253-282.
- 9- Najafi, K., N. Khorasani, A. Jalili, Z. Jamzad & Y. Asri, 2008. Investigation on similarity between standing vegetation and soil seed bank in Genu Protected Area. *Journal of Pajouhesh & Sazandegi* (Special Issue): 171-182. (In Persian)
- 10- Oldeland, J., N. Dreber & D. Wesuls, 2010. Diversity measures in comparative rangeland studies: application and advantages of species abundance distributions and diversity profiles. *Dinteria*, 31: 50-66
- 11- Ozaslan Parlak A., A. Gokkus & H.C. Demiray, 2011. Soil seed bank and Aboveground Vegetation in Grazing Lands of Southern Marmara, Turkey. *Nodular Botanical Horde Agro botanical Cluj-Napoca*, 39(1): 96-106.
- 12- Rydin H. and Borgegard SO. 1991. Plant characteristics over a century of primary succession on islands: Lake Hjalmaren. *Ecology*, 72: 1089-1101.
- 13- Simpson, R.L., M.A. Leck & V.T. Parker, 1989. Seed banks: general concepts and methodological issues. P. 3-- In: *Ecology of Soil Seed Banks*. M.A. Lack, V.T. Parker and R.L. Simpson Editors, Academic Press Inc, San Diego. 462p.
- 14- Tahmasebi, P., 2012. Ordination (Multivariate Analysis of Ecological Data). Shahrekord University 72, 181p. (In Persian)
- 15- Tahmasebi, P., 2013. Plant Communities Ecology. Shahrekord University, 276p. (In Persian)
- 16- Thompson K. and Grime YP. 1979. Seasonal variation in the seed banks of herbaceous species in ten contrasting habitats. *Journal of Ecology*, 67: 893-921.
- 17- Wang, J., H. Ren, L. Yang, D. Li & Q. Guo, 2009. Soil seed banks in four 22- year-old plantations in South China: Implications for restoration. *Forest Ecology and Management*, 2(58): 2000- 2006.
- 18- Wolters, M. & J.P. Bakker, 2002. Soil seed bank and driftline composition along a successional gradient on a temperate salt-marsh. *Applied Vegetation Science*, 5(1): 55-62.